

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University
Lahore (Pakistan)
Vol: 2, July.-Dec. 2017, PP59-70

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2017ء، مسلسل شمارہ 4

☆ ڈاکٹر ثمنینہ بتول

نذر حسین سید دیاں ساراں

Abstract

Najam Hussain Syed is the renowned personality of Punjabi literary Criticism. He created Punjabi criticism on western literary criticism. "Saran" is Najam Hussain's remarkable prose criticism, in which he wrote five essays on classic literature. These essays consist of folk tales and historical characters. In these essays he emphasized on feudal leader's maltreatings against their locals as well as in his writings he showed the sympathetic behaviors against poors. This is the reason that "Saran" has unique place in the critical literature.

نجم حسین سید نہ صرف پنجابی دے مہان نقادیں سگوں اوہناں داناں بطور نائک کار، شاعر تے پارکھ گوہ

گوچرا اے۔ اونہاں دی لکھت دی وڈی خوبی ایہہ اے کہ اونہاں نے پنجابی نثر لکھن لئی اردو نثر دی ریت نوں سامنے نہیں رکھیا۔ پنجابی وچ پارکھ پنجابی ادب دی پرکھ کردیاں اردو پرکھ توں لایہ چکدے نیں جس پاروں اونہاں دی پرکھ کدی سچی نہیں لگدی کیوں جے اردو لکھاری انگریزی نثر دی لیہہ اتے لکھدے نیں جدوں نقل دی نقل پنجابی وچ آوندی اے تاں ایہہ معیاری نہیں رہندی۔ نجم حسین سید فاضلہ سادات خاندان دے گھر ۱۲ اکتوبر ۱۹۳۷ء نوں بٹالہ ضلع گورداسپور وچ جے۔ اوہناں مڈھلی تعلیم بٹالہ وچ حاصل کیتی تے گورنمنٹ کالج لاہور توں ایف ایس سی تے بی اے، لاہور توں ۱۹۵۸ء وچ ایم۔ اے انگریزی دا امتحان پاس کیتا۔ اوہ پہلاں اسلامیہ کالج لاہور وچ انگریزی دے لیکچرار مقرر ہوئے فیر ۱۹۶۰ء وچ سی ایس ایس دا امتحان پاس کیتا تے اکاؤنٹس دے شعبے وچ بھرتی ہوئے۔ ۱۹۷۲ء وچ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی دے چیئر مین مقرر ہوئے اتھے اوہناں دے رفیق کار شریف کنجاہی، علی عباس جلالپوری، محمد آصف خان، ڈاکٹر سید اختر جعفری سن۔ ۱۹۷۷ء تک کم کرن مگروں واپس اکاؤنٹس دے شعبے وچ چلے گئے تے ۱۹۸۷ء وچ اکاؤنٹس جنرل دے عہدے توں ریٹائر ہوئے۔ نجم حسین سید نے پنجابی ڈرامے، شاعری، نثر تے پرکھ بارے انملیاں کتاباں لکھیاں جنہاں وچ کافیاں، چندن رکھ تے ویہڑا، بار دی وار، جت آہر جگ ادھرے، طلب قصے دی، پیر کتھا، متے کال جگاڑ پھرے، سنیہڑے کون کونیاں دے۔ جنگل دار اکھا، تخت لاہور، سیدھاں، ساراں، سچ سدا آبادی کرنا اے تے خاکو جیڈ نہ کوئے شامل نیں۔

ساراں نجم حسین سید دی تنقید دی کتاب اے جیہڑی ۸۸ صفحیاں اتے مشتمل اے۔ ایس کتاب نوں پہلی واری ۱۹۷۴ء وچ مجلس شاہ حسین لہور نے چھاپیا، دوجی واری ۱۹۸۸ء وچ ادم پبلشرز نے تے تہی واری ۲۰۰۷ء وچ سچیت کتاب گھر نے چھاپیا۔ ساراں وچ کل ۵ مضمون شامل نیں۔

نجم حسین سید دے مضموناں اتے گل چھیڑن توں پہلاں ایہہ جاننا ضروری اے پئی اوہ پنجابی دے کلاسیکی ادب دے نال نال انگریزی ادب اتے وی ڈونگھی نظر رکھدے نیں۔ اونہاں اپنی پرکھ دی نیہہ اردو پرکھ دی نقل اتے نہیں رکھی۔ اونہاں دی پرکھ دا انداز انگریزی والا اے ایس لئی اونہاں نے ادب نوں تاریخ، ثقافت تے تہذیب دے تناظر وچ رکھ کے پرکھیا اے۔ اونہاں دا موضوع ترقی پسندانہ تے بہتی پرکھ مارکسی پرکھ دے کھیترو وچ اے۔ اوہ عام پارکھاں وانگوں اپنا نظریہ فن پارے اتے نہیں مڑھدے سگوں اوہ دے اندروں اجیہیاں گھنڈیاں

کڈھدے نیں کہ فن پارے دیاں خوبیاں دے نال نال اوہدا جمالیاتی حسن وی نکھر کے سائمنے آجاندا اے ایہو کارن اے کہ اونہاں دی پرکھ تخلیقی پرکھ دے نیڑے جا پدی اے۔ ناہید قادر لکھدیاں نیں:

"In his criticism we can find most of the new trends of literary criticism. He is progressive in his approach and has introduced many new critical approaches in punjabi criticism. He is a true scholar having his own wisdom a learned person having deep knowledge of new critical patterns prevailing in 1960's who introduces these theories in practical criticism and makes a marvellous contribution in this regard." (1)

نجم حسین سید نے پنجابی دیاں تن کلاسیکی داستاناں: ”ہیر رانجھا“، ”سوہنی مہینوال“، تے ”مرزا صاحبان“ نوں علامتی پیرائے نال بیان کیتا اے۔ جدوں تک کوئی انسان اپنیاں حداں وچ رہندا اے اوہوں تیکر اوہ ودھدا پھلدا اے تے سماجی روایتاں اتے ٹردا رہندا اے۔ داستاناں دے کرداراں راہیں اونہاں دسیا اے کہ ماپیاں دی روک ٹوک اصل وچ وسیب، تہذیب تے سماج دیاں روایتاں نیں انسان جدوں وی انہاں نوں توڑنا چاہے تاں سماج دی لوکائی اوہدی مخالفت کردی اے۔ سماجی روایتاں دیاں حداں نوں اونہاں نے دریا تے تھل نال تشبیہ دتی اے۔ اونہاں دے نیڑے دریا پار کرنا، بھار پٹنا تھلاں وچوں لنگھ کے اپنے محبوب (یعنی منزل) کول اپڑنا اصل وسیب دیاں جھوٹیاں روایتاں توں انکاری ہون دا اظہار اے۔ دریا امید تے جذبے دا استعارہ اے لکھدے نیں:

”دریا ساڈا رکھا آہا۔ سانوں کھلرن توں، ابھرن توں، ابھرن توں

ودھن توں ورجدا۔ آپنے آپ توں باہر نکلنوں ورجدا۔ ساڈی سوچ
 اڈاری کولوں، ساڈیاں سپیاں کولوں سانوں بچاؤندا۔ آپنی
 میں، وچوں نکلکے آپنے 'توں' ول ونجنوں ہٹکدا۔ دریا ساڈی مایاں
 دی جوہ دی حد آہی۔ مایاں دی سوچ دی، سار دیکھدا۔ اونہاں دے
 کرن دی، جرن دی حد۔ اونہاں دے دل دی حد۔ مایاں ولوں
 سانوں جو کجھ ملایا اوہ دریاؤں ارارای ہا۔' (2)

نجم ہوراں دی لکھت دے کئی کچھ نہیں جے اک پاسے اوہ دریاؤں پرانی ریت روج نال تشبیہ دیندے
 نہیں تے دو جے پاسے ایہنوں ہمت تے دلیری دے جذبے دانناں وی دیندے نیں۔ جے دریا امنگاں تے
 سدھراں نوں اپنے کلاوے دی حد تیکر متھ کے رکھدا اے تے دو جے پاسے ایہو دریا جے بھر جاوے تے فیرا ہدا
 رستہ کوئی نہیں ڈک سکدا۔

نجم حسین سید دے نیڑے روایتاں وچوں اک مڈھلی روایت مال و دولت اکٹھا کرن دالالچ اے ایس
 روایت نوں جاری رکھن لئی ہر کوئی اپنا واہ لاؤندا اے۔ ایس حوالے نال مشتاق صوفی لکھدے نیں:

”طبقہ بندوسوں وچ لفظ مل وکدے ہن۔ لفظاں دی قیمت اونہاں
 دے اندر لے گن پاروں نہیں ہوندی، کاروباری لوڑاں پاروں
 ہوندی ہے۔ حکمران طبقہ لفظاں دال متھدا ہے تے مڑ وسیب دی
 منڈی وچ اوہ سے بھاء لفظاں دے سودے مکدے ہن۔ لفظاں دا
 کاروباری مل لفظاں دی خاص ورتوں وچ ہوندا اے اجیہی ورتوں
 جیہڑی حکمراناں دے تحت دیاں لوڑاں پوریاں کرے۔ طبقہ بند
 ویہار چار سو رکھے مدعا بندے نوں بندے نال جڑن نہ
 دیوے۔“ (3)

نجم ہوراں نیڑے چیزاں بناون تے سانبھن والیاں دی گنتی ایس نالوں ڈھیرو دھارے پرمان وچ ہیرتے

رانجھے، مرزے تے صاحبان، سسیاں تے پنوں ایس ویہار دے سدا ای انکاری رہے نیں۔ اونہاں ہمیشہ اوس دریا داروپ دھاریا اے جیہڑا کھلر کے اپنا راہ آپ بنا وندا اے ایہو کارن اے کہ ساڈے سماج وچ ایہو جے لوکاں نوں پسند نہیں کیتا جاندا۔

نجم ہوراں نے ہیر رانجھے دے کرداراں دا وسیب نال موازنہ کر کے دسیا اے کہ ایہہ کردار پنجابی وسیب دے نیں اصل وچ ایہہ کردار معاشرے اندروں پھٹے نیں۔ ایہو کارن اے کہ ایہناں کرداراں وچ ہر اک نوں اپنا آپ دسدا اے۔ ایہہ اوہ کردار نیں جیہڑے ہر دور وچ جیوندے نیں نویں نویں ڈھنگ راہیں سامنے آوندے نیں کیوں جے ایہہ کسے ڈرامے یا کہانی دا حصہ نہیں سگوں لوک کہانی دے جیوندے جاگدے کردار نیں لوک کہانی یا داستان اوہو ای ہوندی اے جیہڑی لوکاں دے اندروں پھٹے۔ ایہو گل نجم ہوراں نے انج کیتی اے:

”لوک کہانیاں وچوں نکل کے ادب وچ پھیرا پاؤن نال ہیر ودا

مہاندر اہر نویں پورلی و دھیرے نو یکلّا تے رمز رتا ہو ویندا

اے۔“ (4)

نجم موجب رانجھا لالچی نہیں سی اونہوں اپنے پیودی جاگیر دا کوئی لالچ نہیں سی ایہو کارن اے کہ اوہ اپنے بھراواں کولوں حصہ لتے بغیر خالی ہتھ ای ہیر نوں ویاہن لئی ٹر پیا:

نجم ہوراں دے نیڑے ہیر رانجھے دے کردار علامتی نیں کیوں جے بندہ ایہناں وچ اپنے آپ نوں ڈھال کے ویکھدا اے۔ رانجھا اک امید اے چنگے ویہار، وسیب، نیکی تے اچھائی دی جیہدی اڈیک سب نوں رہندی اے لوک لالچ پاروں اوہدی راہ تے نہیں ٹردے سگوں دنیاوی بکھیڑیاں وچ پے کے اوہدے بھراواں تے ہیر دے مایاں وانگوں لو بھدے کھو بے وچ پھس کے لالچی ویہار نوں اگانہہ ودھاندے آں نہ کہ رانجھے دی راہ تے ٹرن دا آہر کرنے آں۔ اوہ آکھدے نیں پئی اسیں رانجھے دی اولاد نہیں سگوں اسیں تے اوہدے کچھے چھڈے ہوئے اوہدے بھراواں تے مالکی ویہار دی اولاد آں جیہڑے ایدھر او دھر بھٹکنے پھرنے آں۔ رانجھے نے موت نوں گلے لاکے اپنی منزل پائی جد کہ اسیں اج وی او تھے ای کھلوتے آں۔

”اساں رانجھن دی اولاد نہیں۔ اوہ تاں اساڈے جدی گھر تخت

ہزارے نوں چھڈ کے ٹر گیا آہا۔ اساں اوہناں بھراواں دی اولاد ہاں
 جیہناں تخت ہزارے دی بھونیں نوں کچھ پوایا تے دکھ وکھ ٹکڑے
 ملے۔“ (5)

نجم صاحب دی لکھت دیاں کئی پرتاں نیں۔ ایہنوں جدوں وی پڑھو کوئی نہ کوئی نویں پرت ساہمنے
 آوندی اے۔ اوہ اک پاسے رانجھے دی موت نوں منزل نال تشبیہ دیندے نیں دوجے پاسے ایس گل ول
 پریردے نیں پئی چالو و بہار (جیہڑا سدا توں کسے نہ کسے رنگ وچ چلدا آرہیا اے) نوں بدلن لئی اپنا کجھ حصہ
 پالینے نہیں تے لڈن، قاضی، ملاں، موجود چودھری، مالکی، رانجھے دے بھرا، بھرجائیاں، کھیڑے تے کیدور گے کردار
 اج وی ساڈے وسیب نوں کھوکھلا کردے ہی پئے نیں۔ اج وی سولہویں صدی دے کسے رانجھے دی اڈیک اے پئی
 اوہ آوے تے سماج وچ سدھار پیدا کرے۔

نجم حسین سید نے راجہ سلوان دی حاکمیت تے وڈیائی بارے دسیا اے جیہڑا خلقت نوں اپنے ساہمنے نوا کے
 اوہناں نوں مدھولدا اے پر خلقت دی اندرلی واج ایس مدھولن نوں نہیں قبولدی۔ پورن تے رسالو راجہ سلوان دے
 پترن، رسالو پورن نوں جم دیاں ساریاں اپنے آپ توں تے لوکائی توں نکھیڑ کے بھورے گھل دتا تاں جے اوہ
 خلقت اتے ڈٹ کے حکمرانی کر سکے۔ پورن دی مترئی ماں لونناں نے اوہدے تے تہمت لا کے اوہنوں شاہی
 دربار توں کڈھو دتا پر پورن خلقت نال رل گیا۔ پورن اصولوں عوام دا نمائندہ اے تے سلوان شاہی دربار دا۔ پورن
 نوں دوجیاں دے حق اتے مل مارن نال کوئی غرض نہیں جد کہ سلوان عوام نال کھج دھرتے اوہناں دے حقوق اتے
 ڈاکہ ماردا اے۔ جیویں:

”سلوان شاہی دی عینہہ کیہ اے۔ مل دی ات۔ آخر اں دی سانجھ
 سہیڑ تے کھوہ کھس۔ پورن دانقر ہے ہر رنگ دی مل نوں تنجا۔ مل توں
 چھٹکارا بھرم توں چھٹکارا ہے۔ ہن پورن نوں کھل ہے۔ ہتھ اوہدا
 کرتار دا ہتھ ہے۔ اوہ ڈھاوی سکدا ہے بناوی سکدا ہے۔“ (6)

سلوان وانگوں اوہدے منن والے وی ٹھگی، بکر، کھوٹ تے دو غلے پن دی ماہل وچ پھاتے نیں۔ پورن

نے فقر دی راہ اتے ٹرن لئی گورو گورکھ ناتھ دے ٹلے اپڑ کے جوگ لے لیا۔ پورن دی دعا پاروں سلوان دے گھر رسالو جمیا جیہڑا اوہدا دو جا روپ سی۔ سلوان شاہی توں تنگ آ کے اوہنوں گدیوں لاه سٹیا انج سیا لکوٹ دے لوکاں سکھ داساہ لتا۔ سلوان تے رسالو دی حاکمیت وچ ڈھیر فرق اے۔ سلوان نے ہمیش لوکائی توں دور رہ کے اوہناں تے ظلم کیتا جد کہ رسالو نے لوکاں وچ وس کے ظلم نوں جڑوں پٹیا۔ رسالو پورن دا ای روپ سی چنے ظالم راٹھ دے ویہار خلاف آواز چکی تے امر ہو گیا۔ نجم حسین سید لکھدے نیں:

”رسالو سانوں پورن دے فقر دی دات ہے۔ پیڑھیو پیڑھی تے
 واریو وارے رسالو نیلی اتے چڑھیا بار دیاں دھوڑاں پیا کچھدا
 ہے۔ ایہو اوہدا جیون ہے۔ ساڈے نال اوہدی تاں ای نبھ سکدی
 ہے اوہ تاں ای رسالو رہ سکدا ہے جے بار وچ اوہدا ہر قدم اگوہاں
 رہوے۔ اوہنت سلوان دی گدی موہدی پیما مارے نت سرکپ دیاں
 گوٹاں پیا پھنڈے۔“ (7)

نجم حسین سید نے سماج نوں دو ونڈاں وچ ونڈیا اے پہلا دھڑا حکمران طبقے دا اے جیہڑا اپنی لا بھ لئی
 دو جے دھڑے نال دھرو پیا کر دا اے۔ نجم ہوراں آکھیا پئی ایہہ دھرو شاہ حسین دے ویلے وی چلد اسی اج وی انجے
 ای اے پردے بھٹی تے شاہ حسین دو جے طبقے دی اگوئی کردیاں ہمیش ای ایس حاکم ٹا بری دیاں نیہاں نوں
 اکھیڑیا اے:

نجم ہوراں موجب اج وی حکمران تے اچے طبقے دا ای راج اے بھاویں اوہ شاہ حسین دے ویلے
 اکبر دادور ہووے یا اجو کا اتلا دھڑہ میل ہمیشہ اوہو ای قانون لاگو کر دا اے جیہدے وچ اوہدا اپنا لا بھ ہووے۔ انج
 ای اک ہور تھاں تے لکھدے نیں:

”لال حسین کون ہے۔ لال حسین ناں ہے ساڈی رانجھا بن و بنج دی
 رتجھ دا۔ اوہ ناں ہے ساڈی جیون دی تانگھ دا ہوون دی آس دا۔ اوہ
 ساڈے وسیب، ساڈے ویہار دیاں کوڑاں نوں چونک وچ لیا کے

کھولدا ہے۔ ایہہ کوڑاں ڈٹھے ان کچھانے سانوں جمن لاء دے
 چمڑے ہن۔ وت رہندی عمر اساں سارے آپنی رت کھوا کے
 ایہناں نوں پئے پالدے ہاں۔ لال حسین ایہناں کوڑاں نوں اکھاڑ
 کے کھا وندا ہے۔ مڑ آپنے ادم تے جیرے نال ایہناں نوں میٹن دا
 وسیلہ وی بندا ہے۔“ (8)

نجم ہوریں ایس حاکم ٹابری دے دور نوں کھیڑیاں دا کوٹ آکھ دے نیں اوہناں موجب حاکم ٹابری
 بھانویں جنے وی طاقتو ہون شاہ حسین تے دے بھٹی نے ایہناں طاقتوراں دی جوہ دی اٹ نال اٹ و جا کے ہی
 چھڈنی اے۔ اوہناں نے ہر دور وچ حکمران طبقے دا ڈٹ کے مقابلہ کرنا اے۔
 نجم ہوریں دی کتاب دا اخیر لا مضمون ”دلے دی کہانی“ اے تے اٹھاراں صفحیاں اتے مشتمل ہون
 پاروں سبھ توں لمبا مضمون اے۔ نجم ہوریں نے دلے بھٹی دے قصے اتے وی چائن پایا اے پئی کس طرح دلا بھٹی
 امیراں نوں لٹ داتے غریباں دی مدد کرداسی۔ اوہناں نیڑے دلا اصولوں ظلم، نا انصافی تے ہنیر دے خلاف کھلو
 جاون، لڑمرن تے جھکن داناں اے۔ دلے بھٹی دا حکمران طبقے نال کوئی ذاتی جھگڑا نہیں سی سکوں اوہ تے سماج وچ
 ہون والے ظلم تے نا انصافی دے خلاف لڑداسی۔ دلا اوس وسیبی کندھ دے خلاف لڑیا جس پاروں لوکاں نوں
 بادشاہ اگے سجدہ کرنا پیندا سی۔ دلے نے ترکستان دے سوداگر علی دے گھوڑے کھولے تے بادشاہ نے دلے نوں
 گرفتار کروالیا۔ بادشاہ اکبر دلے نوں اپنے ساہمنے جھکانا چاہندا سی ایس لئی دلے نوں اوس باری وچوں گزاریا گیا
 جیہدے وچوں جھکیوں بغیر لنگھنا ممکن نہیں سی پر دلے نے او تھے وی لتاں پہلاں لنگھائیاں تے اتلا دھڑ بعد
 وچ۔ ایس طرح اوہنے بادشاہ اکبر دی ایہہ سدھر وی پوری نہ ہون دتی کہ دلا بھٹی میرے ساہمنے سر
 جھکائے۔ دلے نے اپنی پھانسی وی ہس دیاں قبول کیتی اکبر بادشاہ دا خیال سی پئی دلا موت نوں ساہمنے ویکھ کے
 میرے اگے سر جھکائے گا۔ نجم ہوریں لکھدے نیں:

”جیہڑی خبر دی باتشاہ نوں تاں گھ آہی اوہ اوہنوں نہ اپڑی۔ دلا
 جیہڑے رنگ جیویا اوسے رنگ مویا۔ جد جیون دی واگ آپنے نینہ

دے ہتھ دے چھڈی وت مرن جیون کولوں اڈرا کیویں
 ہووے۔ مرن دا ڈرنہ ہوون دا ڈرہے۔ ایہہ ڈراوہناں نوں ہوندا
 ہے جیہناں نوں ہوون دی سارنہ ہووے۔ دے لے نوں خبر آہی جے
 ساہواں دا مک جاون مرن نہیں ہوندا۔ آپے غینہہ کولوں وچھڑن
 مرن ہوندا ہے۔ جیہنے ساری عمر ملاپ دا رس مانیا اوہ چھیکڑے ہک
 پل دا وچھوڑاوی کیویں قبولے۔‘ (9)

نجم حسین سید تاریخ دی کل اچ تے آون والے ویلے دی کھوج وچ اے۔ پنجاب دی تاریخ دا اک وسریا
 ورقہ اے پر ایس ورقے دے حرفاں دا چانن اکھیاں توں دور رکھیا گیا اے۔ ‘ساراں وچ ایہہ حرف مڑ بھکھدے
 دسدے نیں تے ایہناں دی لاٹ وچ ساڈا مہاندراساں نوں دسد اے۔ ایہہ مہاندر اے جیہدے نقش لوکاں نے
 آپ بنائے نیں۔ نجم ہوراں نیڑے لوکاں دی تاریخ بغاوت تے لڑائی دا دو جاناں اے۔ ایہہ بغاوت تے لڑائی
 لوک اپنے اپنے وچاراں راہیں عمل وچ ٹور دے رہندے نیں۔ لوکاں دا حکمراناں نال ٹکراؤ اصل حقیقت اے تے
 ایہہ حقیقت خلقت دی حیاتی نوں سچ وچ ڈھال دی اے۔ ایہہ سچ زمین تے جیہڑی جیہڑی شکل وچ وی ساہمنے آیا
 اوہنوں پچھان دا ویلا آ گیا اے۔ پنی پیاں نوں پچھان دی لوڑ اے اوہ اپنی پچھان توں بغیر بے شکے ہو کے زندہ
 نہیں رہ سکدے۔

نجم حسین سید نے سولہویں صدی دے سیاسی، سماجی تے معاشی حالات نوں مکھ رکھ کے لکھیا
 اے۔ رانجھا، پورن، پنوں، مرزا، مہینوال تے دے بھٹی دے کرداراں راہیں اوہناں نے اوس سہ دے پنجاب
 دی عام وسوں تے حکمران طبقے دے درمیان چلن والی کشمکش نوں سامنے لیاون دی کوشش کیتی اے۔ ایہناں
 کرداراں نوں اوہناں نے عام وسوں لئی ہیرودے طور تے ورتیا اے جیویں رانجھا۔ پورن تے دلا بھٹی ساڈی شکل
 نیں۔ حکمراناں دی دلیل نیں پورن کھٹو فقیر اے، رانجھا نامراد عاشق اے۔ دلا ڈکیت اے سوا ایہہ ساڈے وسیب
 دے حصے نہیں بن سکدے جد کہ نجم حسین سید آکھدے نیں کہ ساڈے سانجھے وجود وچ پورن، فقیر دا یقین
 اے، رانجھن دے عشق دا سوپن اے تے دے دی بغاوت دا کوڑا اے۔

ساڈی رہت بہت سماج نال اے حیاتی دا مطلب ملکیت اے۔ بندہ اپنی بندیاں پاروں بندہ نہیں سگوں اپنی بنائی ملکیت پاروں اے جیہڑا مالک نہیں اوہ بندہ اے۔ جے بندہ مل پالے تے اوہ اپنی بندیاں نہیں مان سکدا۔ بندیاں تے مل وچ مڈھلا ویراے۔ ایہہ دونوں اکٹھے نہیں ٹرسکدے سگوں آپس وچ بھڑدے رہندے نیں ایہناں دے بھڑن نال ای تارخ اگے ودھدی اے۔ پورن، پنل، رانجھن، مرزے، مہینوال تے دلے نے تارخ نوں اگا نہہ ٹوریا اے۔ ایہہ ایہناں سمجھناں نے بندے نوں مل دی تکرڑی وچ تولن توں انکار کیتا اے۔ مطلبی سماج وچ بندے نوں ورتوں دی شے نہ سمجھنا وڈا جرم اے ایہناں ایہہ جرم کیتا۔ پورن نے بادشاہی نوں دھکا دتا، رانجھن نے بھراواں دی مالکی چھڈی، پنل تے مہینوال نے تخت نامنظور کیتے۔ مرزے تے دلے بھٹی نے جاگیراں رد کیتیاں۔ ایہناں دا انکار اوس چالو سماج دیاں قدراں دا نکار اے۔ ایہہ انکار نہ مکن والی بغاوت دا اک سرا اے۔ ایس بغاوت وچ ایہناں نوں خود غرض مایاں نال لڑنا پیا۔ گھر بار چھڈنے پئے، جاگیراں نال لڑنا پیا، بادشاہواں نال بھڑنا پیا، جے رانجھا چاہونداتے اپنے بھراواں نال رل کے اپنی ملکیت دے زور تے ہیر دارشتہ لے سکدا سی۔ پنوں پیو دے سرتے سسی نوں ویاہ کے لے جاسکدا سی۔ مرزا صاحبان نال رل کے جاگیراں قبضہ کر سکدا سی پر ایہناں نے ایہہ سودا نہیں کیتا کیوں جے ایہہ سودا موت دا پیغام سی۔ ایہناں جتن کیتا کہ وسیب وچ ملکیت داسنگل زمین تے بندے نوں اپنی اصل بندیاں ول پرتا دیوے۔ بندیاں آزادی وچ اے آزادی ملکیتی سماج وچ نہیں لبھدی۔ ملکیتی سماج دا جاڑ ہی آزادی نوں جنم دیندا اے۔

نجم حسین سید نے اپنی تنقید وچ بغاوت داسائنسی ویرا کیتا اے۔ جس ویلے بندہ اپنے آل دوال دے ویہار نوں ویکھدا اے اوہنوں بے شمار بھیڑاں دا پتا لگدا اے اک طبقے دا دو جے طبقے نال بھیڑ، بندے دا بندے نال بھیڑ، بندے دا قدرت نال بھیڑ ہوندا رہندا اے۔ ایہناں بھیڑاں دی سار نال ای سرت دی نینہہ بندی اے۔ سرت بندے نوں اگے ٹوردی اے تاں جے بھیڑ مک سکے، سرت بندے نوں سفر تے گھلدی اے۔ سفر وچ بندہ کھلو نہیں سکدا، کچھے نہیں مڑ سکدا، کچھے موت اے جے بندہ سرت دے سفر وچوں کچھانہہ پرت آوے تے موت اوس دا مقدر اے۔ رانجھا گھر پر تیا تے ماریا گیا۔ مرزا دانا باد گیا تے پھڑیا گیا، پنل کیچ ول گیا تے سسی تھلاں وچ رل کے مر گئی۔ نجم حسین سید دے نیڑے ہمیشہ سختیاں سہن مگروں سوکھ لبھدا اے۔ اوکڑاں نوں اوہناں موت

نال تشبیہ دتی اے سوکھنوں اوہ موت مگروں ملاپ نال ملاندے نیں۔ ایس لئی اوہناں دے مضموناں وچ ہلہ شیری اے پئی پچھا نہہ وچھوڑا اے تے اگے ملاپ اے۔ اگانہہ ودھدیاں موت آوے تے ہس کے قبولو کیوں جے ایہہ موت نری موت اے۔ دے موت جھل کے حیاتی نال ملاپ کیتا کیوں جے دے دی موت وچ حکمراناں دے چالو و بہار دے ٹٹن دی خوشخبری اے۔ دے موت نوں قبول کے لوکاں نوں جیون دا ڈھنگ دتا۔ جے دے دی موت حکمراناں دی تباہی دا الارم نہ ہندی تے دے بھٹی دا ذکر جرم کیوں ہوندا۔ دے دا ذکر لوکاں دے دلاں وچ حکمران طبقے دے خلاف چن والے بھانڈ وچ چنگاری داکم دیندا اے ایہدے وچ لوکاں نوں اپنا آپ دسدا اے۔

نجم حسین سید ہوراں جیہڑا اسلوب اپنیاں لکھتاں وچ ورتیا اے اوہ اک عام پڑھنہاری عام فہم تے سمجھن یوگ نہیں کیوں جے اوہناں دا اپنا ذوق، علمی شعور، تحقیقی تے تنقیدی مطالعہ انتہائی سلیجھیا ہویا اے۔ اوہناں دا شمار صرف پاکستانی پنجاب سگوں مشرقی پنجاب دے اچے پارکھاں وچ ہوندا اے۔ اوہناں نے اپنیاں تنقیدی لکھتاں دی نینہہ مغربی تنقیدی دبستاناں اتے رکھی تے اصطلاحواں اپنے کلاسیکی ادب دے کرداراں دیاں ورتیاں۔ اوہناں دے نیڑے پنجابی اج جس مقام تے کھلوتی اے اوہ تھیں نویاں اصطلاحواں متعارف کراون دی نہیں سگوں پرانیاں اصطلاحواں کھولن دی لوڑ اے کیوں جے جدوں اسی کوئی انگریزی اصطلاح ورتنے آں تے اوہدے پچھے اک خاص پچھوکر ہوندا اے جیہدے توں ہر بندہ واقف نہیں۔ عفت عاشق نے شفقت تنویر مرزادی رائے انج لکھی اے:

”نجم حسین سید پنجابی نوں رب دی خاص اک دین اے۔ نجم ہوراں

اتے دو جے پاسیوں جھیراوی ایسے پاروں اے کہ اوہ اج وی دنیا

وچ ساہ لیندے نیں تے نال گزریاں سمیاں نوں لے کے ٹردے

نیں۔“ (10)

ویکھیا جاوے تے نجم صاحب دا اسلوب عام قاری واسطے مشکل تے پڑھے لکھیاں نوں سوکھا لگدا

اے۔ نجم ہوراں ٹکسالی زبان نہیں ورتی سگوں اوہناں پنجاب دے پنڈاں وچ بولی جاوے والی زبان نوں ہی بیان

کیتا اے۔ اوہناں نے کدی وی چالو ویہارنوں نہیں اپنایا سگوں نویکلے ڈھنگ پاروں پنجابی کلاسیکی ادب دیاں اصطلاحواں ورتیاں نیں۔ اوہ پنجاب دی جیہڑی جوہ دی گل کردے نیں اوہناں دے تناظر وچ بولی جاون والی بولی نوں اپنی لکھت دا ذریعہ بناندے نیں۔ اوہناں دیاں لکھتاں وچ ہا، گڈیندا، تھی گئی، رہسی، آپنے، باتشاہ، بھوئیں، آہی، لوہی، کھوہ کھسن، آہا، پرکھیدی، تھیوے، ہے، ٹھل کے، ہن، وہندا اتے سدیندا ورگے الفاظ عام نیں۔ نجم حسین سید اچ پدھر دے تنقید نگار نیں۔ اوہناں دیاں لکھتاں تنقیدی وچاراں دا انملا نمونہ نیں جہدے راہیں اوہناں نے پنجابی ادبی پارکھاں نوں نوں شعور دتا پر افسوس اجو کے پارکھاں نے ایہناں دیاں لکھتاں توں بہت اثر نہیں قبولیا کیوں جے ایہناں دیاں لیہاں اتے ٹرن لئی وسیع مطالعہ تے غور و فکر دی لوڑ اے جیہڑی ہر پارکھ دے وس دی گل نہیں۔

حوالے

- 1- Nahid Qadir, Dr, Impacts of English Criticism on Punjabi Criticism, An Analytical and critical study, 1947-2005, Thesis Ph.D, Lahore: University of Punjab, 2012, p145 and 166
- 2- نجم حسین، سید، ساراں، لاہور: سچیت کتاب گھر، تربیجی چھاپ 2007ء، ص 7
- 3- مشتاق صوفی، رت لیکھا (کتاب لڑی)، لاہور: پنجاب یونیورسٹی، ص 22
- 4- نجم حسین، سید، ساراں، ص 27
- 5- اوہی، ص 31
- 6- اوہی، ص 48
- 7- اوہی، ص 55
- 8- اوہی، ص 64
- 9- اوہی، ص 84
- 10- عفت عاشق، مہینہ وار ماں بولی مہاڑتے ببلو گرافی، لاہور: کتاب ترنجن، جون 2002ء، ص 62